

Právne obyčaje a kultúra Rómov Romani Legal Traditions and Culture

JUDr. PhDr. Lilla Garayová, PhD.

**Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva
Ústav medzinárodného a európskeho práva**

Abstrakt

Literatúra o rómskom práve v našich pomeroch takmer neexistuje, napriek tomu, že ide o tradičný právny systém, ktorý existuje uprostred západného sveta, paralelne s právom toho-ktorého štátu. V každej kultúre existuje nepísaný zákon – príkazy a zákazy, ktoré sú chápané a odovzdávané ďalej. Predložený článok sa venuje stretu folklóru a jurisprudencie, skúma historický význam a dôsledky tradičného rómskeho práva, jeho pretrvávajúci vplyv na celom svete a konflikty, ktoré vznikajú, keď sa nepísané právo komunity líši od zákonov štátu.

Abstract

The literature on Roma law is almost non-existent in our circumstances, despite the fact that this traditional legal system that exists amidst the Western world, in parallel with state laws. There is an unwritten law in every culture – commands and prohibitions that are understood and passed on to future generations. The present article deals with the clash of folklore and jurisprudence, examines the historical significance and implications of traditional Romani law, its enduring impact on the world, and the conflicts that arise when unwritten law differs from state law.

Kľúčové slová

Rómske právo, Rómovia, kris Romani, zvykové právo, prírodné národy, menšina, komparatistika

Key Words

Romani law, Roma people, kris Romani, folk law, aboriginal people, minority

Úvod

Prírodné národy obklopuje dlhotrvajúci terminologický zmätok v právnej a antropologickej literatúre. Hlavným dôvodom týchto terminologických rozporov sú rôzne svetonázory a metodické osobitosti pozorované v západnej právovede. Koncom 19. a začiatkom 20. storočia boli tieto národy vnímané ako „divosi“, „primitívni“ a tieto kategórie boli zahrnuté do terminológie vedeckých prác, ako aj do názvov článkov alebo učebníc (divoká spoločnosť, primitívne právo, zákon primitívneho človeka atď.).^[1] Po upustení od eurocentrického svetonázoru sa tieto výrazy už nemohli používať, ale na scéne sa neobjavilo žiadne všeobecne akceptované pomenovanie, ktoré by ich nahradilo.

V anglosaskej literatúre sa navrhuje zavedenie slova „ľudové právo“ (*folk law*) už od 70. rokov 20. storočia, ktoré sa udomácnilo v mnohých jazykoch (napr. v nemčine *Volksrecht*), niektorí teoretici však

preferujú pojmy „tradičné právo“, „zvykové právo“, „domorodé právo“ alebo „pôvodné právo“, ktoré sa často používajú vzájomne zameniteľne.^[2] Každý z nich má svoje vlastné konotácie a má svoje špecifické výhody a nevýhody. Problém s pojmami ako zvykové a tradičné je v tom, že odkazujú na predpokladanú nezmenenú minulosť, hoci v skutočnosti každý druh zákona podlieha neustálym zmenám. Niekedy a na niektorých miestach dochádza k zmenám rýchlo, inokedy právne zmeny nastávajú pomaly a postupne. Neexistuje však žiadny právny systém, ktorý sa vôbec nemení.

Nepísané právne systémy nazývané tiež zvykové, ľudové alebo domorodé právo, nepatria iba do minulosti. V mnohých spoločnostiach sú súčasťou komplexnej právnej konštelácie. Spravujú také rozmanité oblasti, ako sú práva na pôdu, vodu a lesy, príbuzenstvo a dedičstvo, ale aj politické úrady. Tieto systémy prešli a stále podliehajú veľkým zmenám pod vplyvom štátnych právnych systémov a ekonomických a politických zmien a sú stále predmetom horúcej politickej aj vedeckej diskusie.

Pre rómsku komunitu je zvykové právo dôležitým zdrojom identity. Tradičné právo je ústredným prvkom samotnej identity Rómov, určovania práv, povinností a zodpovednosti rómskej komunity, ktoré sa týkajú dôležitých aspektov ich života, kultúry a svetových názorov. Tradičné právo je súbor zvykov, praktík a presvedčení, ktoré domorodé obyvateľstvo a miestne spoločenstvá uznávajú za záväzné pravidlá správania sa. Je to neoddeliteľná súčasť ich spoločenských a ekonomických systémov a spôsobu života. Pre obyčajový systém všetkých prírodných národov platí, že jeho začiatok a formovanie sú historicky zahalené a ani moderná veda nedokáže určiť presné začiatky vytvorenia týchto systémov.

Mnohé právne kultúry existujú po stáročia, tisícročia, ale v skutočnosti nemajú zdokumentovanú históriu, jednoducho existujú. Zvyky a tradície sú súčasťou ústnej kultúry, takže ich hlavnou črtou je oralita. Nielen preto, že sa v týchto spoločnostiach veľakrát nevyvinulo písmo, ale v niektorých prípadoch aj preto, lebo sa písanému právu bránili. Kým je právo ústne, patrí každému, no len čo sa právo stane písaným, veľká časť komunity je vytlačená z procesov a tvorba práva patrí zákonodarcom. Z ústnej povahy vyplýva, že tieto právne systémy sa zameriavajú predovšetkým na obsah konkrétnych práv a ústnosť zaručuje aj flexibilitu práva, pretože sa dokáže prispôbiť meniacim sa podmienkam života komunity bez formálnych procesov. V prípade prírodných národov je celá komunita zapojená do nejakej formy tvorby práva – jednak aplikáciou práva na konkrétny prípad, ale takisto aj odovzdávaním práva ďalším generáciám. V dôsledku toho sa nevytvorila žiadna samostatná „právna vrstva“.^[3] Tieto zvyky úzko súvisia s realitou každodenného života, vychádzajú z jeho skutočnosti a v dôsledku toho nedochádza k oddeleniu práva a sociálnej reality, ktorá je charakteristická pre rozvinutejšie moderné právne systémy. Akademická jurisprudencia nie je potrebná, pretože každý pozná obsah práva, keďže právo je hlboko zakorenené v zvykoch spoločnosti. V prípade pochybností je rozhodujúca kolektívna pamäť a to, čo si komunita myslí o konkrétnom prípade. Právo teda existuje úplne bez formalít a úradov. Obyčajový právny systém prírodných národov je preto sotva inštitucionalizovaný.

Zvyky prírodných národov sú zvyčajne charakterizované ako veľmi konzervatívne, rigidné a odolné voči zmenám. Toto nie je úplne pravda. Konzervativizmus zaručuje kontinuitu tradície, a tým aj identitu komunity, ale to nevylučuje prijatie zmeny, ak je pomalá a neznamená náhle prielomy vyvolané novými nápadmi. Z tohto základného stanoviska vyplýva, že akceptujú iba organickú zmenu zdola nahor na základe konsenzu spoločenstva, väčšinou sú proti „reformám“ prichádzajúcim zhora alebo zvonku (zahraničné vplyvy).^[4] Ďalšou črtou týchto systémov je to, že berú do úvahy myšlienky, ktoré si moderný

človek začína uvedomovať až teraz: ekologický prístup. Príroda je posvätná, žijú v nej duše, duchovia a bohovia, prípadne samotné božstvo (animizmus), zvieratá sú darom lesa a bohov, takže ich nemožno zneužívať, pretože to vedie k okamžitému potrestaniu (nedostatok koristi, choroby atď.). Harmonické spolunažívanie s prírodou je základnou črtou týchto spoločností a zvyky významne prispievajú k udržaniu tejto cesty pre budúce generácie.^[5]

I. Právo Rómov – Romaniya

Výskyt práva Rómov (Romaniya) v právnej literatúre je mimoriadnym okamihom pre jurisprudenciu a právnu komparatistiku. Tento autonómny súbor pravidiel ostal medzi dominantnými právnymi systémami dlhodobo nepovšimnutý. Právny systém Rómov, ktorý bol pre právnu vedu počas stáročí neviditeľný, dnes predstavuje značnú výzvu pre zavedený spôsob myslenia.

V prvom rade štúdium práva Rómov sťažuje, že je to právna kultúra, ktorá je asi tisíc rokov založená na ústnej tradícii. K týmto výzvam môže prispieť neexistencia spoločného zvrchovaného územia. Bežné pojmy ako právo, súdnictvo alebo sankcie sa implicitne zakladajú na prítomnosti štátu, ktorý predpisuje pravidlá o zodpovednostiach a právach jednotlivca. Veľa z toho sa nevzťahuje na Rómov. Rómovia napriek tomu prežili ako zreteľná kultúra, aj keď sú roztrúsení po celom svete, v podmienkach často divokého prenasledovania. Zdá sa, že za to je zodpovedná ich právna kultúra, pravdepodobne posilnená pretrvávajúcimi vonkajšími hrozbami. Životaschopnosť tejto kultúry a funkcia práva v jej prežití spôsobujú, že jej porovnávanie s právnymi systémami v západnom svete je obzvlášť fascinujúce.

Terminológia používaná vonkajším svetom na opis Rómov odráža skryté predsudky. Termín Cigán podporuje mylné predstavy, že všetci Rómovia sú migranti, túlajú sa po krajine a zaoberajú sa pochybnými alebo nezákonnými činnosťami. Je preto prirodzené, že mnohí Rómovia považujú slovo Cigán za urážlivé. Tento termín tiež zachováva mylnú predstavu, že ide o ľudí, ktorí pochádzajú z Egypta.^[6] Nie je preto vhodné pripisovať slovu Cigán univerzálny význam. V mnohých jazykoch však používajú tento výraz na opis všetkých Rómov a ich potomkov, o ktorých sa predpokladá, že opustili severnú Indiu asi pred tisíc rokmi. Napriek všeobecnému označeniu Rómovia tvoria v skutočnosti mnoho rôznych skupín. Cigáni sa sami nazývajú Rómovia (v jednotnom čísle Róm, čo znamená muž alebo manžel), ale toto slovo nie je v mnohých jazykoch mimo rómskych komunít známe. Právny systém Rómov ich chráni nielen pred vnútornými a vonkajšími hrozbami, ale slúži aj ako kódex, ktorý organizuje rómsku spoločnosť.

V súčasnosti žije v štyridsiatich krajinách od troch do pätnásť miliónov Rómov. Odhady sa výrazne líšia a sú veľmi nespoľahlivé. Hoci výskum v lingvistike naznačuje spoločný indický zdroj, pôvod Rómov je stále nejasný, pretože ich história je do značnej miery nezaznamenaná. Niektorí sociológovia pripisujú tento nedostatok zaznamenatej histórie vysokej miere negramotnosti medzi Rómami.^[7] História prenasledovania túto otázku ďalej posilnila. Krajiny západnej a strednej Európy sa v dôsledku podozrievania a nepriateľstva po stáročia snažili zbaviť Rómov. Medzi diskriminačné opatrenia sponzorované štátom patrila nútená asimilácia a otroctvo, ako aj systematické vraždy Rómov v nacistických koncentračných táboroch. Napriek tomuto prenasledovaniu – alebo možno aj kvôli nemu – sa Rómom podarilo zachovať si svoju kultúrnu identitu často zapojením sa do migračného správania sa, ktoré je charakteristické pre kočovníkov v Ázii.

Presné dôvody, prečo Rómovia opustili svoju vlasť, zostávajú neisté. Súčasný výskum naznačuje, že Rómovia sú potomkami Dravidiánov, ktorí obývali Indiu pred príchodom indoeurópskych obyvateľov. Zdá sa, že opustili severnú Indiu medzi rokmi 1000 a 1025 v období častých vpádov islamských síl do oblastí Sind a Pandžáb. Hoci etnický pôvod Rómov mohol byť zmiešaný, dlhodobé oddelenie od Pandžábu oslabilo ich stotožnenie sa so subkontinentom a nakoniec vyústilo do kultúrnej odlišnej populácie. Jazykové dôkazy podporujú túto teóriu, ale podrobnejší historický základ stále chýba.

II. Tabu a zákazy v rómskom práve

Odhodlanie Rómov neasimilovať sa do dominantnej spoločnosti sa stalo kľúčovým pre ich prežitie ako samostatnej populácie. Táto hnacia sila pramení čiastočne z presvedčenia Rómov, že Nerómovia sú v stave nečistoty kvôli ich ignorancii o pravidlách týkajúcich sa čistoty a nečistoty. Cigánska spoločnosť sa vo veľkej miere spolieha na rozdiely medzi správaním, ktoré je čisté (*vujo*) a nečisté (*marime*). Konceptia *marime* má pre Rómov silný význam. *Marime* má dvojaký význam: týka sa to stavu nečistoty, ako aj trestu vyhostenia uloženého za porušenie pravidiel čistoty alebo akéhokoľvek správania sa, ktoré narúša rómsku komunitu. Nečistota a vyhostenie sú teda úzko spojené. *Marime* pravidlá minimalizujú a regulujú spojenie medzi Rómami a väčšinovou spoločnosťou.^[8]

Kuriózne spojenie medzi ľudským telom, funkciami intímneho tela a zákonom je dominantné v práve Rómov. Zdá sa, že sexualita, reprodukcia a manželstvo sa vnímajú ako základné pojmy, od ktorých sa odvíja základ rómskeho práva. Pre vonkajšieho pozorovateľa sú tieto tabu, najmä tie, ktoré sa týkajú sexuality, ťažko pochopiteľné. Rod je dôležitým faktorom. Zdanlivá mužská dominancia zakrýva silné postavenie žien. Ženy majú moc prekliat' niekoho. Sú tiež ochrankyňami zákona, pretože oznamujú tabu svojim potomkom od skorého detstva.

Podľa *romaniya*, alebo rómskeho práva, je ľudské telo čisté aj nečisté. Pás je rovník alebo deliaca čiara. Spodná časť tela je *marime*, pretože oblasti pohlavných orgánov a chodidlá a nohy môžu spôsobiť znečistenie. Horná časť tela je v zásade čistá. Akýkoľvek nestrážení kontakt medzi dolnou a hornou časťou tela je *marime*. Hranicu medzi hornou a dolnou časťou tela môžu prekročiť iba ruky. Cykly čistoty a nečistoty sú súčasťou ľudského života. Rómovia považujú deti za *marime* šesť týždňov po narodení, pretože pôrodný kanál je znečisťujúcim miestom. Po uplynutí tohto šesťtýždňového obdobia majú deti privilegované postavenie v spoločnosti až do puberty, keď sa stanú predmetom *marime* tabu. Po začiatku puberty zostávajú ženy v latentnom štádiu nečistoty, až kým nedosiahnu menopauzu. Rómovia sa domnievajú, že v starobe človek znovu získava časť nevinnosti detstva. Rómovia považujú starších za blízkych bohov a predkov. Postmenopauzálné ženy nemajú právomoc znečisťovať tým, že hodia svoje sukne (ako môžu pred menopauzou). Obzvlášť ženy sú vystavené *marime* z dôvodu ich spojenia s menštruáciou a pôrodom. Musia zabezpečiť, aby sa ich sukne nedotýkali ničoho, čo sa používa na jedlo. Menštruujúce ženy nesmú čistiť náboženské predmety ani pripravovať dôležité jedlá. Obvykle sú tiež izolované po pôrode na obdobie niekoľkých dní až týždňov.

Postavenie *marime* poskytuje ženám v spoločnosti určitú moc. Ich schopnosť kontrolovať stav čistoty a nečistoty je zdrojom pridanej dôstojnosti a zvýšeného povedomia o tajomstve ženskosti. Ženy zároveň riadia ultimátnu sociálnu sankciu v rómskej spoločnosti – právomoc urobiť z niekoho *marime*. Vážny stav *marime* postihuje každého muža, pred ktorým žena zdvihne sukňu a odhalí svoje genitálie, pretože žena hodením sukne urobí z človeka natrvalo *marime*. Je to tradícia, ktorá znamená doslovné hodenie

sukne nad hlavu muža. Akt možno vyjadriť aj tak, že žena hodí do muža topánku, prípadne že odkryje pred mužom svoje pohlavné orgány (nie je potrebný fyzický kontakt) alebo trením svojho pubického ochlpenia o mužskú tvár. Schopnosť ženy urobiť z niekoho nečistého jej dáva silný pocit bezpečia. Táto moc sa odráža aj vo viere, že smrť, konečná autorita je mužom, ale žena ho môže vystrašiť tým, že ho preklína a vyhráža sa, že nad neho hodí sukňu, aby z neho urobila *marime*.^[9] Aj keď na verejnosti muži a ženy často praktizujú úctivé vyhýbanie sa a pohlavia sa medzi sebou nemiešajú, manžel a manželka – v súkromí – často nedodržiavajú obmedzenia *marime* týkajúce sa hornej časti tela a spodnej časti tela.

Marime tabu sa odlišuje v závislosti od komunity a často aj medzi menšími rómskymi jednotkami. Napriek tomu sa Rómovia čiastočne definujú tým, že dodržiavajú tieto rituály čistoty. Môžu existovať triedne rozdiely na základe toho, ako prísne si jednotlivci alebo rodiny zachovávajú rozdiely medzi čistotou a nečistotou. Všetky tieto tabu obsahujú pravidlá, na ktoré sa má ašpirovať. Skutočné správanie sa Rómov pravdepodobne nespĺňa očakávania komunity vyjadrené v tabu. Dodržiavanie týchto zákonov o rituálnej čistote má zásadný význam pre oddeľovanie Rómov od ich hostiteľskej kultúry.

Žena nesmie nikdy prejsť popred sediaceho muža, pretože jej pohlavné orgány by boli v rovnakej výške ako jeho tvár. Ženy si pri sedení zakrývajú nohy a v zmiešanej spoločnosti si slobodné ženy pri sedení udržiavajú nohy pri sebe. Tieto prísne pravidlá môžu vysvetľovať tradične dlhé a široké sukne, ktoré nosia rómske ženy. Oblečenie rómskych žien sa čiastočne zmenilo v posledných desaťročiach, ale sukne rómskych žien sú zvyčajne stále dlhé. Z historického hľadiska boli tabu *marime* dosť prísne. Ešte dnes si niektorí Rómovia neprenajmú byt na nižšom poschodí zo strachu, že žena žijúca na poschodí nad nimi ich v určitom okamihu znečistí tým, že nad nimi bude kráčať.

Sexuálne tabu majú v rómskom práve veľký význam. Potenciál znečistenia sa v manželstve značne zvyšuje, pretože ho Rómovia vnímajú ako koniec ženskej neviny. Manželstvo Rómov sa tradične uzatváralo skôr, medzi deviatym a štrnástym rokom nevesty. Tieto tradície sa postupne menia aj pod vplyvom hostiteľských krajín a ich právnych systémov.

Sexuálne mravy sa dôsledne presadzujú a sťažnosť manželky na „hanebné praktiky“ je dôvodom na anulovanie manželstva a vyhostenie manžela. Rómske právo považuje orálny sex, sodomiu a homosexualitu za činy proti prírode a zakazuje ich, hoci tieto činy sa môžu vyskytovať v utajení. Aj implicitné odkazy na pohlavné orgány alebo pohlavný styk vyvolávajú hanbu, najmä ak sú prítomné obe pohlavia. Okrem toho Rómovia považujú zívanie alebo ospalosť za hanbu, pretože naznačujú, že človek uvažuje o odchode do postele. Napriek mýtom o rómskej nemorálnosti sa väčšina Rómov riadi prísnyimi pravidlami sexuálneho správania, vo viacerých rómskych komunitách je nahota úplne zakázaná, aj medzi manželmi. Prostitúcia a nevera sú neobvyklé. *Marime* pravidlá sú obzvlášť tvrdé pre ženy. Rómovia očakávajú, že ženy budú pannami, keď sa vydávajú a zostanú verné svojim manželom až do smrti. Nevera v manželstve má historicky vážne následky pre manželku vrátane zmrzačenia alebo trestu smrti.

Spoločensky rušivé správanie môže viesť k právnym sankciám vrátane trestu odňatia slobody. Okrem silných tabu proti vykorisťovaniu alebo kradnutiu od člena rómskej komunity Rómovia považujú zločiny násilia za zločiny proti rómskej spoločnosti ako celku, a preto aj za trestné činy. Označenie *marime* môže byť odstránené odpustením dotknutej strany, plynutím času alebo rómskym právnym konaním zvaným *kris Romani*. Readmisia do rómskej spoločnosti po treste vyhostenia je dôvodom na oslavu.

III. Riešenie sporov v rómskom práve

Pre absenciu územných hraníc si každá rómska skupina môže určiť svoju vlastnú formu súdneho rozhodovania. Hoci v rómskom jazyku existuje veľa výrazov pre „skupinu“, je možné identifikovať štyri primárne združenia: *natsia*, čo znamená národ; *kumpania*, aliancia domácností, ktoré nemusia nevyhnutne pochádzať z toho istého národu, ale z tej istej zemepisnej oblasti, ktoré sú vzájomne spojené zo sociálnoekonomických dôvodov; *viťsa* alebo klan; a *familia*, ktorá pozostáva z rozšírenej rodiny.^[10] Každá združená jednotka sa podieľa na výkone spravodlivosti, počnúc najmenšími. Familia neformálne urovnáva menšie spory.

Rómski náčelníci sa odlišujú v závislosti od skupiny. Počas rokov putovania cez európske krajiny Rómovia prevzali pomenovania náčelníkov podľa európskeho vzoru – tak vznikol kráľ a vojvoda v rómskych spoločnostiach. Zo slova vojvoda sa potom vyvinulo slovo *vajda*, ktorý je vlastne starostom a vodcom rómskej osady. Najčastejšie spomínanou vodcovskou rolou v rámci rómskej komunity je *baro rom*, doslova veľký muž. *Baro rom* je zvolený na doživotie a toto postavenie nie je dedičné. Ak náčelník zomrie alebo upadne do hanby, nahradí ho iný náčelník. Hlavnými kritériami pre náčelníkov sú inteligencia a poctivosť. Bohatstvo a veľká fyzická postava sa nevyžadujú, hoci pomáhajú. Podľa antropologického výskumu medzi rómskymi komunitami by *baro rom* mal byť vysoký, korpulentný muž so širokým čelom. Akoby jeho fyzické rozmery mali korešpondovať s veľkosťou jeho vplyvu. Väčšina náčelníkov je gramotná. Staršie osoby sa považujú za zvlášť vhodné pre túto úlohu, pretože majú väčšie znalosti o *romaniya* a verí sa, že sú menej náchylné na pokušenia porušovať *marime* zákon.^[11] Vedúci predsedá rade starších, spravidla patriarchom rozšírených rodín. Všetci náčelníci majú rovnakú autoritu a spoločne rozhodujú o tom, kedy by väčšia skupina mala emigrovať.

Vedúci má svoj ženský náprotivok. Jej sila je neoficiálna, ale podstatná. Väčšina rómskych skupín ju nazýva *mami*, *daki-dei* alebo *dadeski-dei*. Iné cigánske skupiny používajú výraz *phuri-dae* (stará matka).^[12] Je strážkyňou morálneho kódexu a pomáha rozhodovať o veciach týkajúcich sa žien a detí. V dôležitých veciach týkajúcich sa celej *kumpánie* je hovorkyňou rómskych žien. *Mami* má veľmi dôležitú vnútornú rolu v rómskej komunite, jej autorita navonok je však menšia, najmä pre obmedzenú gramotnosť. Historicky bolo rómskym dievčatám a ženám zakázané učiť sa čítať alebo písať. Ženy ako strážkyne rómskych posvätných a kultúrnych vedomostí boli odrádzané od rozvoja zručností v oblasti gramotnosti. Aj v súčasnosti niektoré komunity bránia ženám naučiť sa čítať a písať (komunita olašských Rómov).^[13] Rómske ortodoxné obmedzenia týkajúce sa integrácie a kontaktu s nerómskou spoločnosťou dodržiavajú zákon o *marime* a bránia prenosu posvätného kultúrneho poznania na nerómskych cudzincov.

Náčelníci kmeňov si nemusia byť vedomí všetkých zákonov; zákony sú príliš početné a mnohé sa stratili v priebehu storočí, pretože nikdy neboli napísané. Rómovia interpretujú zákony podľa súčasného zvyku. Bývalé dôvody a interpretácie zákonov sa môžu postupne vyvíjať podľa vývoja potrieb komunity. Výhradné spoliehajúce sa na orálny prenos viedlo k vysokej miere flexibility. Napriek tomu existuje spoločný, aj keď nie nevyhnutne realistický pocit, že zákon je jasne definovaný. Toto prísne dodržiavanie zákona čiastočne spôsobuje pokračujúcu súdržnosť Rómov napriek ich prenasledovaniu a nútenej migrácii. Rómske právo obklopuje tajomstvo, neoprávnené sprístupnenie informácií *gadžom*

(nerómskym cudzincom) môže viesť k sankciám. Každý náčelník rieši každodenné konflikty v rámci svojej populácie.

Ak medzi Rómami rôznych osád vznikne konflikt, nezhrmaždí sa ihneď *kris Romani* (rómsky súd). Keďže rozsudok *kris Romani* má veľmi vážne následky, predchádzajú mu dve etapy. Prvým krokom je, že sa strany snažia dosiahnuť dohodu a dospieť k riešeniu problému bez rozhodcov. Prípád však nemusí byť taký jednoduchý. Ak sa stranám nepodarí dohodnúť, začne sa druhá etapa rozhodovania, môže sa zhromaždiť *divano*.^[14] *Divano* je neformálne konanie, v ktorom sa šéfovia rôznych klanov snažia sprostredkovať spor. Samotné strany sa nemusia zúčastňovať – a nie sú technicky viazané návrhmi šéfov. Ide vlastne o mimosúdne urovnanie sporu, ktoré je stále neformálne. Je to stretnutie vedúcich klanu konfliktných strán a iných miestnych vplyvných a rešpektovaných Rómov (väčšinou starších). V tomto procese prítomní stoja v kruhu, neformálne hovoria a snažia sa nájsť pravdu.

Ak si Rómovia nemôžu priateľsky urovnať spor ani v *divane*, môže byť nevyhnutný *kris*. V minulosti *krisy* zvyčajne rozhodovali o troch prípadoch: majetkové straty, čestné veci a morálne alebo náboženské otázky vrátane nedodržania tabu *marime*. *Kris Romani* je súdna inštitúcia Rómov za účelom posilniť súdržnosť komunity a jej vnútornú rovnováhu. *Kris* pokrýva otázky týkajúce sa iba rómskych strán, keďže otázky týkajúce sa aj nerómskych strán riešia nerómske inštitúcie. V riešení rómskych sporov sa používa ako posledná inšancia. Ide o formálny nástroj na riešenie sporov.

Aj keď sa zvyky líšia podľa miestnej tradície, základná forma *kris Romani* zahŕňa konfliktné strany, ktoré sa obracajú na *krisnitorya* (v jednotnom čísle *krisnitori*). *Krisnitorya* sú rešpektovaní Rómovia menovaní komunálnou aklamáciou, aby predsedali *krisom* a rozhodovali o konfliktných záležitostiach. Počet *krisnitorya* je nepárny, zvyčajne ich je päť až jedenásť.^[15] Ostatní členovia skupiny, ktorí sa priamo nezúčastňujú na konflikte, sa môžu zúčastniť predložením vlastných vyhlásení o povahe konfliktu alebo o charaktere zúčastnených strán.

Pôvodne sa ženy nemohli zúčastniť na *krise*, ich záujmy reprezentovali mužskí príbuzní. V modernej dobe je však častejšie, že vydaté ženy sa aktívne zúčastňujú na *krisoch*. Ženy na *krisoch* v súčasnosti môžu vystupovať ako konfliktné strany alebo svedkyne, v niektorých regiónoch (napríklad Rómovia žijúci v Spojených štátoch amerických) ženy môžu vystupovať aj ako *krisnitorya*.^[16]

Rozpravy sa vedú iba v rómskom jazyku. S cieľom presadiť pravdivosť komunikácie sa v mene predkov (*mule*) vykonávajú rôzne prisahy. Podľa cigánskeho práva sú krádeže a podvody zločinnými iba vtedy, ak sú spáchané proti iným Rómom. Tieto činy vážne porušujú základné rómske zásady vzájomnej spolupráce a môžu viesť k prísnyim sankciám. Ak však obeť nie je Rómom, nie je pravdepodobné, že dôjde k zvolaniu *krisu* a k sankciám. *Kris* je v tomto rozsahu etnocentrický, pretože je obmedzený na strany a účastníkov konania, ktorí sú Rómovia.

Rozsudky *kris Romani* sú určené na udržanie integrity rómskej komunity a na podporu rómskych osád. Konanie pred *krisom* je zamerané na posilnenie rovnováhy (*kintala*).^[17] Vzhľadom na to, že neexistuje absolútna pravda a každá strana má svoju pravdu, *krisnitorya* sa usilujú najmä obnoviť vzájomný rešpekt medzi zúčastnenými stranami. Ich konečné rozhodnutia by mali brať do úvahy budúcu harmóniu, pretože podľa včasného úspechu a trvanlivosti rómska komunita zvaží, či sú naďalej kvalifikovanými *krisnitorya*.^[18] Ak sa dospeje k záveru, že sa vyskytla nerovnováha a jej povaha a

závažnosť sťažujú obnovenie rovnováhy zmierením, potom sa berú do úvahy aj odškodnenia a tresty. Môžu sa pohybovať od pokút (*glaba*), ktoré vinník zaplatí poškodenej strane, po vyhlásenie za nečistého (*marime*) alebo vylúčenia zo spoločnosti (*shudín*). Lehota môže byť stanovená, kým vinník nezaplatí pokutu, alebo neobnoví pôvodný stav. Najextrémnejším trestom je trvalé vylúčenie z rómskej komunity, čo je medzi Rómami strašný osud.^[19] V minulosti bol trest smrti v niektorých rómskych skupinách tiež možným trestom, hoci nie je známe, že sa praktizoval veľmi dlho. Trest môže zahŕňať aj neplatenú prácu pre miestnu rómsku komunitu. Rozhodnutia *kris Romani* sú definitívne (neexistujú vyššie rómske súdy) a sú presadzované morálnym tlakom rómskej komunity.

Záver

Pochopenie kultúry Rómov sa začína ich vierou v ich vlastnú jedinečnosť. Toto presvedčenie podporuje jazyk, ktorý vylučuje z porozumenia cudzincov, a samotný spôsob života, ktorý odlišuje Rómov od väčšinového obyvateľstva. Zámerom je skryť rómsky život pred dominantnou kultúrou, v ktorej existuje. Práve toto odlúčenie od dominantnej kultúry bolo zásadné pre právne a kultúrne prežitie Rómov, avšak cena tejto „neviditeľnosti“ môže byť pre Rómov obrovská. Napríklad tradične vysoká miera negramotnosti medzi Rómami môže byť zámernou stratégiou na zabránenie ich kultúrnej integrácie prostredníctvom zdieľania znalostí a porozumenia Nerómami. Používanie samostatného jazyka je kľúčové, pretože neporozumenie je typom neviditeľnosti. Rómske právo bolo až donedávna úplne neodhalené, pretože zákony sú ústne a všetky súdne konania musia prebiehať v rómskom jazyku, teda donedávna neexistovali žiadne podklady o právnom systéme Rómov. Romaniya je však bezpochyby kľúčovým aspektom rómskej identity a je hlboko zakorenené v zvykoch a tradíciách rómskej komunity.

Použité informačné zdroje

Adamson-Hoebel, E. Law of Primitive Man. Harvard University Press : Cambridge, 2006. ISBN 978-0-674-02362-8

Barnes, A. Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture. 86 Marq. L. Rev. 823, 2003. ISBN 978-0-520-22185-7

Caffrey, S., Mundy, G. Informal Systems of Justice: The Formation of Law within Gypsy Communities. The American Journal of Comparative Law. American Society of Comparative Law, 1997. ISSN 0002-919X.

Erdős, K. Cigány – Törvénytörő (Romani – Kris). Néprajzi Közlemények, IV. évf. (1959), číslo 1-2. s.203-214. ISBN 978-963-306-701-7

Gluckman, M. Politics, Law and Ritual in Tribal Society. Chicago : Aldine Pub, 1965. ISBN 978-0-202-30860-9

Isaac, T. Aboriginal Law: Commentary, Cases and Materials. Saskatoon : Purich Pub, 2004. ISBN 978-1-895-83023-1

Land, L., McPherson, M. Aboriginal Law Handbook. Thomson Reuters : Carswell, 2018. ISBN 978-0-779-88650-0

Lee, R. The Roma-Vlach Gypsies and the Kris-Romani. The American Journal of Comparative Law, s. 45. 1997. ISSN 0002-919Z

Leeson, P. T. Gypsy law. Public Choice 155, 2013. ISBN 11127-012-0048-4

Loss, S. Romani kris – elmélet és gyakorlat, s. 159-166, Fundamentum, 2005 číslo 1. ISSN 2064-5929

Matras, Y. The Romani Gypsies. Harvard : Harvard University Press, 2015. ISBN 978-0-674-36838-5

Weyrauch, W. O. Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture. University of California Press, 2001. ISBN 978-0-520-92427-7

Poznámky pod čiarou

- [1] Adamson-Hoebel, E. Law of Primitive Man. Harvard University Press : Cambridge, 2006. s. 368
- [2] Jany, J. A világ főbb jogrendszerei. Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba, 2011. s. 5
- [3] Gluckman, M. Politics, Law and Ritual in Tribal Society. Chicago : Aldine Pub, 1965. s. 339
- [4] Isaac, T. Aboriginal Law: Commentary, Cases and Materials. Saskatoon : Purich Pub, 2004. s. 559
- [5] Land, L., McPherson, M. Aboriginal Law Handbook. Thomson Reuters : Carswell, 2018. s. 187
- [6] Matras, Y. The Romani Gypsies. Harvard : Harvard University Press, 2015. s. 225
- [7] Matras, Y. The Romani Gypsies. Harvard : Harvard University Press, 2015. s. 142
- [8] Barnes, A. Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture. 86 Marq. L. Rev. 823, 2003. s. 85
- [9] Barnes, A. Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture. 86 Marq. L. Rev. 823, 2003. s. 90
- [10] Caffrey, S., Mundy, G. Informal Systems of Justice: The Formation of Law within Gypsy Communities. The American Journal of Comparative Law. American Society of Comparative Law, 1997. s. 147
- [11] Leeson, P. T. Gypsy law. Public Choice 155, 2013. s. 155
- [12] Weyrauch, W. O. Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture. University of California Press, 2001. s. 96
- [13] Lee, R. The Roma-Vlach Gypsies and the Kris-Romani. The American Journal of Comparative Law, s. 45. 1997.
- [14] Erdős, K. Cigány -Törvénytörés (Romani -Kris).Néprajzi Közlemények, IV. évf. (1959), číslo 1-2. s.203-214.
- [15] Sándor, L. Romani kris – elmélet és gyakorlat, s. 159-166, Fundamentum, 2005 číslo 1.
- [16] Lee, R. The Roma-Vlach Gypsies and the Kris-Romani. The American Journal of Comparative Law, s. 45. 1997.
- [17] Weyrauch, W. O. Gypsy Law: Romani Legal Traditions and Culture. University of California Press, 2001.
- [18] Sándor, L. Romani kris – elmélet és gyakorlat, s. 159-166, Fundamentum, 2005 číslo 1.
- [19] Leeson, P. T. Gypsy law. Public Choice 155, 2013.